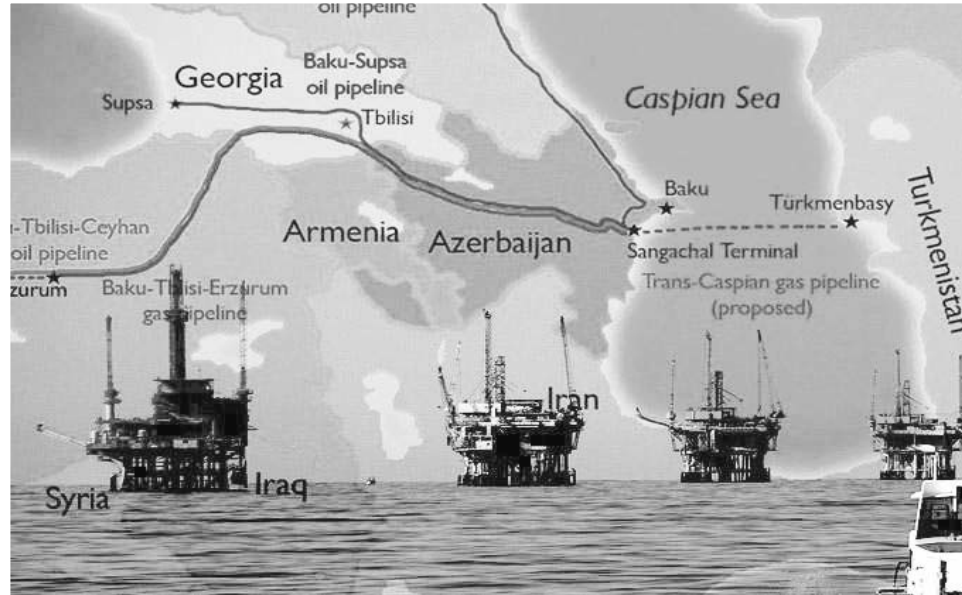

Qərbin Xəzərin enerji resurslarına marağı getdikcə ciddi vəziyyət alır. Ənənəvi mənbələrin sıradan çıxması Avropanı düşündürməyə vadar edib. Xəzər regionunun enerji daşıyıcılarının Rusiyadan yan keçməklə dünya bazarlarına çıxarılması ilə bağlı müzakirələr 1990-cı illərdən etibarən aparılmağa başlasa da, bugünkü yalnız Azərbaycanın neft və qaz ixrac boru kəmərləri vasitəsi ilə enerji nəqli həyata keçirilməkdədir. Hesablamalara əsasən, 2050-ci ilədək Avropa İttifaqı ölkələrinin ümumi enerji istehlakında azalma proqnozlaşdırılsa da, təbii qazın idxalında artım müşahidə olunmaqdadır. Hazırda Avropanın enerji təminatının alternativ mənbələr vasitəsi ilə təmin edilməsi və rəqəbətlili bazar şərtlərinin yaradılması, ittifaq üçün prioritet hesab edilməkdədir. 2006 və 2009-cu illərdə Rusiya ilə Ukrayna arasında təbii qazın nəqli ilə bağlı yaranmış anlaşmazlıq Avropada enerji böhranı ilə nəticələnib. 2018-ci ilin göstəricilərinə əsasən, Rusiyanın Avropa qaz bazarında payı 40% idi. Enerji mənbələrinin diversifikasiya edilməsi məqsədi ilə, 2008-ci ildən etibarən Aİ-nin Enerji Təhlükəsizliyi və Birgə Fəaliyyət Planına əsasən, alternativ marşrutlardan biri olaraq Cənub Qaz Dəhlizinin yaradılması və bu dəhlizə Xəzər regionu ölkələrinin cəlb edilməsi təklif edildi. Son illərdə imzalanmış anlaşmalara əsasən, Azər-

Avropanın ümidi - Transxəzər

baycan qazının TANAP və TAP qaz boru kəmərləri vasitəsi ilə Cənub Qaz Dəhlizinin bir hissəsi olaraq qərb bazarlarına çatdırılması həyata keçirilir. Ancaq Türkmənistanın enerji resurslarını adı çəkilən boru kəmərlərinə daşıyacaq Transxəzər Qaz Kəməri layihəsi isə hələ ki, reallaşmayıb. Bu layihə çərçivəsində təbii qazın Türkmənbaşı limanından Xəzər dənizinin dibi ilə çəkiləcək 300 km-lik boru xətti vasitəsi ilə Səngəçal terminalına çatdırılması və illik həcm 32 milyard kubmetr olması planlaşdırılır. İlk dövrlərdə Türkmənistanın infrastruktur problemləri Transxəzər qaz kəmərinin reallaşmasına əngəl törətsə də, 2016-cı ildən etibarən Şərq-Qərb qaz kəmərinin fəaliyyətə keçməsi ilə bu mənaə aradan qaldırılıb. Türkmənistanın şərqində yerləşən, ölkənin ən böyük qaz ehtiyatlarının gələcəkdə qərb bazarlarına çıxarılması baxımından Şərq-Qərb boru kəməri əhəmiyyətli rol oynamaqdadır. Qazaxıstan və Özbəkistanın da layihədə mümkün iştirakı ilə Mərkəzi Asiya ölkələrindən illik təxminən 50 milyard kubmetr təbii qazın Avropaya nəqli həyata keçirilə bilər. Müqayisə üçün onu qeyd etmək lazımdır ki, TANAP və TAP kəmərləri vasitəsi ilə Avropaya nəql ediləcək təbii qazın həcmi ilkin mərhələdə 10 milyard kubmetr, sonrakı illərdə isə 20 milyard kubmetrədək artırılması proqnozlaşdırılır. Layihə gerçəkləşdirildiyi təqdirdə, Türkmən qazı Cənub Qaz Dəhlizinin enerji təminatında ən önəmli oyunçuya çevrilərək digər enerji ixrac edən ölkələrə rəqib ola bilər. 2018-ci ildə Xəzər dənizinin hüquqi statusu haqqında yekun Konvensiyanın imzalanması ilə Transxəzər qaz kəməri layihəsi yenidən gündəmə gəlib Türkmənistanın dünyanın ən zəngin

qaz resurslarına sahib olmasına baxmayaraq, hazırkı istehsal gücü ilə Transxəzər qaz kəmərinin yetərli qazla təmin edə biləcəyi ilə bağlı şübhələr var. Qaz bazarlarının şaxələndirilməsi 2009 və 2016-cı illərdə Rusiya ilə Türkmənistan arasında təbii qaz nəqli ilə bağlı baş verən anlaşmazlıqlar səbəbindən Türkmənistan üçün prioritet hesab edilməyə başlamışdı. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2008-ci ilədək Türkmənistanın nəql etdiyi 80 milyard kubmetr qazın 50 milyard kubmetri Rusiyaya ixrac edilirdi. Son dövrlərdə Türkmənistanın Mərkəzi Asiya-Çin Qaz kəməri (CAGC) vasitəsi ilə Çinə nəql etdiyi təbii qazın həcmində artım müşahidə olunmaqdadır. 2018-ci ildə Türkmənistanın ixrac etdiyi təbii qazın 78%-nin (təxminən 33.3 milyard kubmetr) Mərkəzi Asiya-Çin qaz kəməri vasitəsi ilə Çin Xalq Respublikasına nəql edilməsi, Çinin Türkmənistan qazı üçün əsas enerji bazarına çevrildiyini göstərir. Son illərdə enerji bazarlarında neftin ucuzlaşması fonunda qaz qiymətlərində müşahidə olunan enmə, layihə ilə bağlı tikinti işlərinin başlanmasını çətinləşdirən digər bir amil hesab olunur. Çünki Transxəzər qaz kəmərinin reallaşması üçün tələb olunan vəsait 5 milyard ABŞ dolları təşkil etməkdədir. Bugünkü Türkmənistan dövləti hasilatın pay bölgüsü haqqında sazişi qəbul etmir və layihənin maliyyələşdirilməsindən imtina edir. Həmçinin, geosiyasi əngəllər və iqtisadi məsələləri nəzərə alaraq, enerji resurslarının ölkə sərhədləri daxilində satışını təklif edir.

Bu arada...

Aşqabad və Ankara türkmən qazının

SWAP əvəzetmə sxemi çərçivəsində İran vasitəsilə Türkiyəyə tədarükü ilə bağlı tarixi saziş imzalayıb. Bu barədə Türkiyənin Türkmənistandakı səfiri Əhməd Demirok Aşqabadda keçirdiyi mətbuat konfransında məlumat verib. İki ölkənin enerji şirkətləri arasında fevral müqaviləsi illik 2 milyard kubmetrə qədər enerji təchizatını nəzərdə tutur. 2025-ci il martın 1-dən başlayaraq qaz tədarükünün gələcəkdə 15 milyard kubmetrə çatdırılması nəzərdə tutulur. Türkmənistanla Türkiyə arasında münasibətlərdə bir qədər soyududan sonra nəzərəcarpacaq istiləşmə gözlənilir. Əsas diqqət ikitərəfli əməkdaşlıqda əldə edilən təsirli nailiyyətlərə, Türkiyə investisiyalarının həcminə və tamamlanan layihələrə yönəlib. Türkmən qazının türkmən qazını İran qazı ilə əvəzləyərək birbaşa boru kəməri olmadan həyata keçirilməsinə imkan verən svop sxemi çərçivəsində türkmən qazının Türkiyəyə tədarükü haqqında tarixi razılaşmaya xüsusi əhəmiyyət verilir. Türkiyənin səfiri Əhməd Demirok bu sazişin Türkiyənin və bütün regionun enerji təhlükəsizliyi üçün strateji əhəmiyyətini vurğulayaraq, onu "həm iqtisadi, həm də siyasi əlaqələri gücləndirən regional enerji strategiyasının əsas elementi" adlandırır. Demirok qeyd edib ki, əgər bu gün prioritet İran vasitəsilə SWAP tədarükünə verilir, o zaman Türkiyə uzunmüddətli perspektivdə qaz tədarükünü 15 milyard kubmetrə çatdırmağı gözləyir və Türkmənistanın enerji resurslarının Avropa bazarına daxil olmasını ancaq Transxəzər qaz kəmərinin tikintisi ilə təmin etmək olar.

Türkiyənin "Sabah" nəşri yazır ki, "Türkmən qazı bu gün Türkiyəyə verilən ən ucuz qaz olacaq". "İlin sonunadək birinci mərhələdə satınalma 1,3 milyard kubmetr təşkil edir. Türkmənistandan alacağı qaz Türkiyədə bir milyon yarım abonentin ehtiyacını ödəyəcək. - Rusiya və İran arasında 50 milyard kubmetr tutumlu yeni qaz kəmərinin tikintisinə dair razılaşma Transxəzər boru kəmərinin tikintisi üçün presedent ola bilər". Türkmənistan-

Türkiyə müqaviləsinin imzalanmasından əvvəl intensiv danışıqlar aparılıb. 2024-cü ilin avqustunda Türkiyənin energetika naziri Alparslan Bayraktar TANAP qaz kəməri ilə İran və Azərbaycandan keçən qaz nəqli marşrutlarını müzakirə etmək üçün Aşqabada səfər edib. Əvvəllər bu sxem artıq nisbətən kiçik həcmdə qazın nəqli üçün istifadə olunurdu (ildə 1,5-1,8 milyard kubmetr), lakin 2024-cü ilin əvvəlində dayandırılıb. Öz növbəsində Türkmənistanın xarici işlər naziri Rəşid Məredov Ankaraya cavab səfəri edib. Eyni zamanda İranla da danışıqlar aparılıb. 2024-cü il avqustun sonunda Xalq Maslaxatının sədri Qurbanqulu Berdiməhəmmədov Tehrana səfər edib, 2025-ci ilin fevralında isə Rəşid Məredov İran paytaxtında SWAP sxemi üzrə qaz tranzitini müzakirə edib. Bütün bu diplomatik səylər regionda əməkdaşlığın yeni səhifəsini açan "tarixi razılaşma" ilə yekunlaşıb. Bununla belə, Türkmənistan qazı əvvəllər Türkiyə və Avropaya eyni SWAP sxemi ilə, lakin Azərbaycan vasitəsilə tədarük edilirdi, lakin sonuncunun TANAP boru kəməri sistemi vasitəsilə Avropaya qaz nəqli üzrə müqavilələr üzrə öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün öz qazı kifayət qədər deyildi. Çatdırılmalar uzun sürmədi və dayandırıldı. Belə ki, türkmən qazı artıq Avropada satılırdı. İndi tədarüklər Azərbaycan təmsilində bir vasitəçini və Gürcüstan vasitəsilə digər nəqliyyat əlaqəsini itirib. Eyni zamanda, hazırda Türkiyə vasitəsilə elan edilən tədarükün ümumi həcmi təxminən ildə 2 milyard kubmetr olaraq qalır. Türkmənistandan Türkiyəyə tədarükün həyata keçiriləcəyi SWAP prinsipindən həmçinin İraqa təxminən 10 milyard kubmetr türkmən qazının tədarükü üçün istifadə olunacaq. "Belə bir sxemə xüsusi tələbat qazandıran səbəblərdən biri də İranın şimal və şimal-şərqinin enerji çatışmazlığı olan bölgələrin olması və güclü qar yağan güclü so-

yuqlara məruz qalmasıdır. Qonşu Türkmənistandan qazın alınması vəziyyətdən ağılabatan çıxış yoludur - İran bu ərazilərdən qaz alaraq, qərb sərhədlərindəki digər kontragentlərə qaz verir. İran hakimiyyəti müxtəlif səbəblərdən ölkənin şimalına öz nəqliyyatını inkişaf etdirə bilmədi və paytaxtın Tehrandan ölkənin cənubuna köçürülməsi ilə bu işlər daha da aktuallığını itirir.

Ona görə də qazlaşdırmanın Türkmənistandan, gələcəkdə isə Rusiyadan tədarük hesabına həyata keçirilməsi qərara alınıb. İran və Türkmənistan infrastrukturunu - qaz kəmərinin və Türkmənistan ərazisində olduğu kimi, Dəvletabad yatağından İran ərazisinə qədər üç suvarma stansiyasının tikintisi üzrə iddialı layihəyə başlayıblar. Xalq Maslaxatının (parlament) sədri Qurbanqulu Berdiməhəmmədovun Tehrana səfərindən sonra Türkmənistanın 45 milyard kubmetrə qədər qaz tədarük etməyə hazır olduğu müqaviləsi imzalanıb. Bu da Türkiyə və Avropaya boru kəmərinin resurs bazasına ciddi iddiadır, çünki belə həcmə İran üçün açıq-aşkar həddindən artıqdır. "Və bu planlar ABŞ-in türkmən qazını qərbə yönəltmək strategiyasının konturlarına yaxşı uyğunlaşdığından, o zamankı Amerika administrasiyasının ciddi müqaviməti ilə üzləşmədi. Lakin ilk növbədə, Türkmənistan hakimiyyəti ilə ABŞ arasında başlayan bir sıra razılaşmalarda nəzərdə tutulan Çinə tədarükün zərərini çevrildi. Beləliklə, Mərkəzi Asiyadan böyük həcmdə təbii qaz nəql edilməsi Avropa enerji bazarında aparıcı rol oynayan Rusiyanın mövqelərinə ciddi zərbə vura bilər. Avropanın enerji təhlükəsizliyində alternativ marşrutlarından biri hesab edilən Transxəzər qaz kəməri layihəsi geosiyasi əngəllərlə qarşılaşsa da, texniki və maliyyə məsələləri diqqətdən qaçmamalıdır. Buna görə də, layihənin üzləşdiyi problemlərin həlli, Qərbin verəcəyi siyasi və maliyyə dəstəyindən asılı olacaq.

V.VƏLİYEV